

IN MEMORIAM PROF. UNIV. DR. ALEXANDRU NICULESCU
O „altfel” de romanistică

George Bogdan ȚĂRA

Alex Cristian GIOSU

Universitatea de Vest din Timișoara

DOI: <https://doi.org/10.35923/AUTFil.63.32>

Între personalitățile lingvisticii românești din ultimul secol, Alexandru Niculescu a ocupat, de-a lungul vieții, un loc distinct, fiind admirat, dar și controversat. Recunoscut nu numai în țară, ci și în străinătate, Alexandru Niculescu este, în mod incontestabil, una dintre cele mai remarcabile personalități ale romanisticii și românisticii din ultima parte a secolului XX și din prima parte a secolului XXI.

Destinul său științific și bogata carieră universitară desfășurată, în special, în capitalele culturale ale românilor, București, Viena și Paris, precum și în Italia, la Padova și Udine, a însemnat, pe de o parte, prezența unei viziuni autohtone asupra limbii și culturii românești în unele din cele mai reprezentative centre universitare europene și, pe de altă parte, reflectarea unei perspective occidentale, polivalente, în lingvistica românească.

Alexandru Niculescu s-a născut în Craiova, la 20 august 1928, făcând parte dintr-o familie de funcționari. Adevăratul periplu științific al viitorului romanist începe în anul 1947, când este admis la Facultatea de Litere din București, Secția de limbă și literatură. Format sub egida constantă a profesorilor săi Alexandru Rosetti și Iorgu Iordan, reușește să combine „inteligența rece, obiectivă, și judecata dreaptă cu ceea ce se cheamă comprehensiune și mansuetudine” (Niculescu, 2010, p. 379). Fiind permanent în consonanță cu profesorii din țară și din străinătate, Alexandru Niculescu continuă filonul deschis de aceștia, urmărindu-le și completându-le argumentele.

Primul contact cu străinătatea îl are în martie-iulie 1955, când este trimis la Universitatea Humboldt din Berlin-Est (Republica Democrată Germană), ca lector de limba română, unde beneficiază de diverse materiale lingvistice, regăsite în cadrul *Romanisches Institut*, având totodată oportunitatea de a întâlni primii romaniști străini: Werner Draeger, cel care l-a sprijinit pe profesor în învățarea limbii germane, Werner Bahner, istoric al lingvisticii romanice și Kurt Baldinger, șeful catedrei de romanistică. În anul 1956, recomandat de profesorii săi, Al. Rosetti și I. Iordan, participă la *Congresul Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică*, care a avut loc la Florența. Din anul 1960, cu sprijinul profesorului Boris Cazacu, are posibilitatea de a predă la cursurile de vară organizate de Universitatea din București la Sinaia. Aici susține cursuri de gramatică, stilistică și semantică în fața profesorilor romaniști din țările occidentale, printre care se afla și Carl Theodor Gossen. La îndemnul acestuia, Viena va reprezenta următoarea destinație a profesorului Niculescu, locul unde aria sa de preocupări științifice se va diversifica, având ocazia de a fi *gastprofessor*, alături de alte personalități ale lingvisticii, precum: Lorenzo Renzi și Eugeniu Coșeriu. Din 1965 până în 1971, activitatea profesorului Al. Niculescu se va desfășura în Italia, la Universitatea din Padova „într-o adevărată cetate universitară, un vast atelier de creație științifică” (Niculescu, 2010, p. 115). Ajuns în anul

1965 la Università Degli Studi, se întâlnește cu profesori renumiți, cum ar fi: Carlo Tagliavini, Gianfranco Folena, Giambattista Pellegrini, Carlo Diano, Margherita Morreale, toți având o impresionantă contribuție la dezvoltarea cercetărilor de filologie romanică. La inițiativa lui Carlo Tagliavini, Al. Niculescu conferențiază la Universitatea padovană, la *Istituto di Glottologia*. Această perioadă marchează decisiv destinul profesorului, fiind cea mai frumoasă etapă a călătoriei sale de peregrin în mari universități europene. Apreciindu-i ascuțimea gândirii și atitudinea sinceră și nedisimulată, C. Tagliavini îi propune să rămână pe postul de *incaricato estero*, poziție care îl onorează și pe care o acceptă fără echivoc. Cu toate acestea, cel care a contribuit la adevărata sa evoluție în lumea padovană a fost G. Folena, adică cel care „face parte dintre marile personalități care au avut forța, pasiunea și entuziasmul de a crea valori umane și științifice în lingvistica și filologia Italiei” (Niculescu, 2010, p. 126). Al. Niculescu însuși mărturisește cu o vădită nuanță afectivă că G. Folena este „după Al. Rosetti și Iorgu Iordan, unul dintre maeștrii formației mele de romanist” (Niculescu, 2010, p. 122). Aceași recunoștință o arată și prietenului său devotat, Lorenzo Renzi, de care va fi legat toată viața.

După încheierea activității academice la Universitatea padovană (1971), se întoarce la Universitatea din București până în 1980, când își începe activitatea la Universitatea din Paris – Sorbona, „o adevărată culme a învățământului universitar” (Niculescu, 2010, p. 173), unde are ocazia să interacționeze cu alți specialiști și oameni de cultură din spațiul romanic. În mediul parizian primește sprijin din partea unor personalități, precum: Christian Bec, Emil Turdeanu, Virgil Ierunca, Liliane Tasmowski-De Rijk și Maurice Molho. În anul 1982 are loc vizita profesorului Alf Lombard care, la invitația lui Al. Niculescu, participă la seminarele sale de limba română. În 1985, oportunitățile profesionale se extind datorită obținerii statutului de refugiat politic. Invită la Sorbona alți refugiați politici români importanți, printre care se aflau la acea vreme Vlad Georgescu, Cicerone Ionițoiu, Petre Năsturel, Cicerone Poghir, Sanda Stolojan. În 1986, după ani de speranțe și incertitudini, se reîntregea la Paris familia, prin venirea doamnei prof. univ. Florica Dimitrescu, „elementul permanent *sine qua non*” (Niculescu, 2010, p. 9), cea care l-a ajutat pe profesor să învingă numeroasele încercări ale vieții, singurătatea și depărtarea exilului.

Tot în această perioadă, obține postul de profesor titular „extraordinar” la Universitatea din Udine. Activitatea academică a profesorului la această universitate începe printr-o conferință introductivă *Perché il romeno in Friuli?*, în care evidențiază înrudirea lingvistică și diacronică dintre limba friulană și limba română. La inițiativa profesoarei Liliane Tasmowski-De Rijk a încheiat, sub conducerea acesteia, un program european *Tempus* de colaborare între Universitatea din Amsterdam, Universitatea Sorbonne – Paris IV, INALCO, Universitatea din Udine și Universitatea din Tübingen (v. Niculescu, 2010, p. 283). Programul *Tempus* a avut un rol important pentru menținerea interesului pentru limba și cultura română în universitățile occidentale. Abia în anul 1992 are loc prima vizită în țară, după o perioadă de zece ani. Întors la Sorbona în anul 1993, își încheie activitatea omagiind câteva personalități ale culturii românești, printre care Ion Caraion și Basil Munteanu.

În anul 1996, ajunge pentru prima oară la Timișoara, loc în care se întâlnește cu vechi cunoștințe: Eugen Todoran, Gheorghe Tohăneanu, Ileana Oancea, Vasile Frățilă, Vasile Țâra, Hortensia Pârlog, Cornel Ungureanu, Smaranda Vultur ș.a. La inițiativa distinșilor profesori ai universității timișorene, Ileana Oancea și Cornel Ungureanu, este invitat, în

anul 1998, pentru acordarea titlului de *Doctor honoris causa*, dovadă a aprecierii pentru valoarea profesorului și pentru serviciile aduse instituției în context internațional.

Întors la Universitatea din Udine, întemeiază „Associazione Italiana dei Romenisti” (AIR), menită să apere și să difuzeze limba și cultura românească în Occident. În 2001 obține titlul de *professore emerito* al Universității din Udine, iar în 2002 primește medalia de onoare a universității, fiindu-i recunoscute, la nivel înalt, meritele universitare.

După anul 2002, interacțiunea cu lumea academică se reduce din motive de sănătate, participând mai rar la reuniuni științifice sau conferințe din diverse țări occidentale, rămânând mai mult la Paris.

În 22 decembrie 2024, profesorul Al. Niculescu a trecut în eternitate, lăsând în urmă nu o absență, ci o prezență durabilă, prin prisma operei vaste și originale, care continuă să inspire și să modeleze cercetările lingvistice contemporane și viitoare.

Ampla sa activitate în domeniul lingvisticii a transgresat limitele cadrului geografic autohton și a readus în discuție ponderea cercetării românești în ceea ce numim filologie romanică. Aduce contribuții valoroase pentru lingvistica românească (lexic, morfologie, sintaxă) și pentru studiul limbii române din perspectivă istorică, culturală și chiar religioasă. Numeroasele articole sunt vizibile în reviste de renume din România și de peste hotare, cum ar fi: *Limba română*, *România literară*, *Romania Orientale*, *Dacoromania*, *Analele Universității de Vest din Timișoara*, *Revue de linguistique romane*, *Limbă și literatură*, *Cercetări lingvistice* etc.

Principalele lucrări ale profesorului Al. Niculescu, cele patru volume din seria intitulată *Individualitatea limbii române între limbile romanice* (1965, 1978, 1999, 2003), subliniază concepțiile romanistului asupra particularităților pe care le are limba română.

În primul volum, *Contribuții gramaticale* (1965), autorul aduce explicații și face analize concentrate pe trăsături care evidențiază limba română în contrast cu celelalte limbi neolatine. Chestiunile lingvistice integrează idei fundamentale, conform cărora trebuie înțeles că limba română, idiom romanic, situată într-o zonă periferică, aloglotă, cu dezvoltare proprie a unor legi fonetice interne, influențată de prezența unor comunități lingvistice balcanice, se deosebește de celelalte limbi din arealul romanic, păstrându-și însă „romanitatea prin contribuții neromanice” (Niculescu, 1965, p. 142).

În cel de-al doilea volum (1978), demersul științific al profesorului Al. Niculescu continuă prin evidențierea unor fenomene constitutive, specifice romanității românești, afirmându-se convingerea că cercetarea caracteristicilor, varietăților și funcțiilor unei limbi trebuie întreprinsă în raport cu vorbitorii ei, cu statutul lor social și cultural (v. Niculescu, 1978, p. 11-51). O contribuție valoroasă a volumului constă în studiul și analiza atentă a *romanității românești* și *occidentalizării limbii române*, concepte introduse de Al. Niculescu, care descriu fenomenul cultural larg, conștient, de orientare a societății, culturii și limbii românești spre lumea latină și romanică a Europei Occidentale.

Din volumul al treilea, *Noi contribuții* (1999), reiese viziunea interdisciplinară a romanistului care face distincția dintre romanitate și latinitate, pentru că „româna s-a constituit ca o romanitate fără sprijinul fundamental al latinității” (Niculescu, 1999, p. 75). Al. Niculescu aduce în prim-plan situarea faptelor de limbă în context istoric și sociocultural, abordează istoric subiectele de cercetare și pune în ordine conceptele referitoare la evoluția limbii din perioada romanizării până în secolul XIX. Prin perspectiva sa analitică, de tip sociocultural, reușește să sublinieze faptul că poporul român pornește de la o cultură latină rudimentară, pe care și-a fructificat-o și cultivat-o în cursul istoriei

sale.

Ultimul volum (2003) definitivează viziunea romanistului și explorează, prin diacronie și sincronie, contexte istorice și socioculturale diverse. Ca urmașă a latinei, profesorul Al. Niculescu vede limba noastră drept „o romanitate *off limits*, al cărei mare și unic merit a fost acela de a asimila și a adapta, modelând în structuri latino romanice – ca orice altă limbă romanică –, elemente eterogene, non-latine, non-romanice” (Niculescu, 2003, p. 58). Din aceste considerente se naște accepțiunea privitoare la „alteritatea” limbii, cauzată de circumstanțele istorice și culturale în care a evoluat această romanitate. Procesul de aculturație evidențiat de profesor se raportează la romanofonii nord și sud-dunăreni, care asimilează o multitudine de elemente culturale și lingvistice de la populațiile non-romanice cu care, treptat, intră în contact.

Contribuțiile profesorului Niculescu, de-a lungul activității sale academice, presupun nu numai o relevare a direcțiilor de cercetare sincronică a limbii române, ci și o viziune *sui generis* asupra evoluției acesteia. O multitudine de aspecte pot fi observate într-o serie de lucrări care își mențin valoarea și actualitatea. Printre acestea, se află: *Între filologie și poetică* (1980), care prezintă analiza stilistică a limbii unor scriitori români (M. Eminescu, B. Șt. Delavrancea, C. Petrescu), *Outline History of the Romanian Language* (apărută prima dată în 1981, la București, iar mai apoi, revizuită în patru articole scrise în limba franceză, care apar în *Annexes* însă, de data aceasta, la Padova, în 1990), *L'altra latinità. Storia linguistica del romeno tra Oriente e Occidente* (2007), lucrarea autobiografică *Peregrinări universitare europene – și nu numai* (2010) și *Creștinismul românesc – Studii istorico-filologice* (2017). Subliniem și implicarea romanistului în elaborarea unor mari lucrări comune: *Gramatica limbii române* (1954), *Crestomație romanică*, vol. I (1960), sub coordonarea lui I. Iordan, *Structura morfologică a limbii române* (1967), în colaborare cu Iorgu Iordan și Valeria Guțu Romalo, *Testi romeni antichi (secoli XVI-XVIII)* (1970), în colaborare cu F. Dimitrescu ș.a. *In corpore*, studiile sale au caracter interdisciplinar, căci nu se limitează la o pură descriere a limbii române, ci o analizează cu ajutorul istoriei, culturii, religiei, integrând diversele ei influențe.

„Viața rătăcitoare” a romanistului, descrisă în cartea de memorii *Peregrinări universitare europene – și nu numai*, marcată de multiplele realizări științifice, merită a fi cunoscută „măcar ca o poveste” (Niculescu, 2010, p. 37). În nr. 4/2025 din *România literară*, Coman Lupu afirmă că: „A fost, neîndoielnic, cel mai cunoscut și iubit romanist român din a doua jumătate a veacului trecut”. În același articol, Luiza Valmarin și Bruno Mazzoni îl numesc un „om al valorilor culturale împărtășite și al dialogului european”, tocmai datorită neconținutelor „peregrinări universitare”. În nr. 1241/2025 din *Observator cultural* apar diverse relatări care reflectă atât trăsăturile de ordin moral, cât mai ales calitățile profesionale ale romanistului: „O minte febrilă, continuu căutătoare, capabilă de conexiuni neașteptate și inteligente, cu o bucurie imensă a «ideilor»” (Gabriela P. Dindelegan), cu „o energie debordantă” (Bruno Mazzoni) și „o permanentă prezență spirituală” (Liliana Ionescu-Ruxăndoiu). Cu o gândire precisă, mereu pătrunzătoare, Al. Niculescu deține capacitatea de a observa faptele de limbă din unghiuri variate, deoarece „avea darul de a descoperi zone obscure și puncte nevralgice în istoria limbii și a culturii, lansa idei, deschidea drumuri, sugera teme și enigme de dezlegat” (Rodica Zafiu).

Profesorul Alexandru Niculescu a fost unul dintre ultimii învățați care puteau cuprinde nu o disciplină, ci un domeniu întreg de studiu, cunoscând nu doar efectele unui fenomen semnalat, ci și cauzele lui profunde, nu creația, ci lumea din interiorul ei.

Original în scrierile sale, cu o neconținută dorință de diversificare a domeniului, Al. Niculescu se dovedește capabil de a realiza conexiuni „altfel” decât restul cercetătorilor, operând constant cu argumentațiile lingvistice ale acestora. Drumul sinuos al peregrinului în universitățile europene merită a fi nu numai cunoscut, ci și rememorat, căci pe urma pașilor săi se vor vădi, mult timp de-acum înainte, învățămintele pentru mai tinerii cercetători.

Ca om, atât cât îngăduia să fie cunoscut, avea bucurii, dar și temeri, convingeri și îndoieli, speranțe și dezamăgiri, pasiuni și respingeri, însă mereu era preocupat, mereu dispus să împărtășească un gând, o idee, nu *ex cathedra*, ci amical, la masă, într-un bistrâu parizian sau acasă, în bibliotecă, având convingerea că știința e convivială, e prezentă și participare, e libertatea de a rezona cu argumente.

Bibliografie:

- ***. (2025). „Alexandru Niculescu – pledoarie pentru o lingvistică altfel”, *Observator cultural*, nr. 1241.
- ***. (2025). „In memoriam Alexandru Niculescu”, *România literară*, nr. 4.
- Dimitrescu, F., Niculescu, A. (1970). *Testi romeni antichi (secoli XVI–XVIII)*. Editrice Antenore.
- Iordan, I., Guțu Romalo, V., Niculescu, A., (1967). *Structura morfologică a limbii române contemporane*. Editura Științifică.
- Niculescu, A. (1965). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*. Editura Științifică.
- Niculescu, A. (1978). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 2. Contribuții socioculturale*. Editura Științifică și Enciclopedică.
- Niculescu, A. (1980). *Între filologie și poetică*. Editura Eminescu.
- Niculescu, A. (1981). *Outline History of the Romanian Language*, Editura Științifică și Enciclopedică; Ediția a II-a, Padova, Unipress, 1990.
- Niculescu, A. (1999). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 3. Noi contribuții*. Editura Clusium.
- Niculescu, A. (2003). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. 4. Elemente de istorie culturală*. Editura Clusium.
- Niculescu, A. (2007). *L'altra latinità. Storia linguistica del romeno tra Oriente e Occidente*. Edizioni Fiorini.
- Niculescu, A. (2010). *Peregrinări universitare europene – și nu numai*. Editura Logos.
- Niculescu, A. (2017). *Creștinismul românesc – Studii istorico-filologice*, Spandugino.